

A V Á R N A I C S A T A.

Hadtörténelmi tanulmány.

(A várnai csata két tervével.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar hadtörténelem lapjain fényes győzelmek és gyászos szerencsétlenségek szakadatlan láncolatban követik egymást: az utóbbiak közt a Várna mellett 1444 november hó 10-én vívott csata egyike a legnagyobbaknak és legjelentékenyebbeknek, mert az ozmán hatalomnak Európában való megszilárdulását elősegítette s így a mohácsi vész után hazánkra nehezedett török uralomnak bevezetője és szülőoka volt.

A csata e nagy jelentősége daczára a magyar történetírás a várnai eseményekkel aránylag keveset foglalkozik, sőt számosan vannak, kik a várnai csata döntő jelentőségét egyenesen tagadásba veszik s azt csak mint egy hazánkat ért kisebb balesetet tüntetik föl, melynek messzebbre ható következménye nem volt.

Azért, mert a török hadak patái a várnai csata után közvetlenül hazánk földét még nem tiporták, s mert a gyászos eseményt a török invasio nyomban nem követte, a rövidlátók azt mondják, hogy a várnai csata nem volt döntő fontosságú; elfeledik, hogy a várnai csata után négy év múlva a rigómezei csata, további öt év múlva pedig Konstantinápoly bevétele következett, melylyel a keleti császárság megdöntése és a Balkán félszigetnek az ozmanli által való meghódítása befejezve volt; lehet-e kétség az iránt, hogy a török hatalom megalapításának és megszilárdításának alapköve Várnánál tétetett le?

A Balkán-népek után a magyarokra került a sor; már három évre Konstantinápoly bevétele után II. Mohammed szultán meg-

teszi az első kísérletet a török hatalmi kör kitégítésére, az első lépést Magyarország meghódítására;

jó szerencse, hogy még élt Hunyady, ki a fenyegető veszélyt egyelőre elhárította, még nagyobb szerencse, hogy nagy fiában a magyar nemzet oly uralkodót nyert, ki az ozmán uralom hódító kísérleteit vaskézrel föltartóztatni, támadásait egy jelesen szervezett és harczedzett sereggel visszautasítani tudta.

Magyarország meghódításának eszméje azonban a török uralkodók politikájából ki nem töröltetett, sőt hagyománykép szállott egyik szultánról a másikra, s midőn az idők e hódításra kedvezőbbé váltak, a török uralkodók legjelesbbike, a nagy Szulejmán, az eszme kivitelével nem is késett;

a mohácsi gyászmezőn betelt a végzet, mely a várnai csata óta Magyarország fölött lebegett.

Hogy mily nagy jelentőséget tulajdonítottak a törökök a várnai csatának, kitűnik abból, hogy Murad a győzelmet az egész birodalomban kihirdetni rendelte s azt, mint az *egész kereszténység fölött kivívott diadalt* ünnepeltette; a várnai siker felköltötte az ozmán uralkodó önbizalmát, s ugyan e szultán, ki a várnai csatában még ingatag módon viselkedett s a győzelemben hinni is alig mert, négy évvel később már a felsőbbség érzetével indul a Rigómezőre ért magyar sereg elé; hogy fiát és utódját, II. Mohammedet, e két győzelem bátorította a Konstantinápoly ellen intézendő végső csapásra, azon kételkednünk alig lehet.

Mindezek daczára a hazánk sorsára nagy jelentőségű várnai csatáról a magyar történeti irodalomban csak két önálló földolgozást találunk, a min azonban a magyar hadtörténeti irodalom szegénysége mellett túlságosan csodálkoznunk nem szabad;

de e két mű sem olyan, hogy belőlük a csata lefolyására, hadművészeti jelentőségére vagy hadtörténeti értékére nézve egyáltalán, bővebb tájékozást meríthetnénk.

Az érintett művek egyikének¹⁾ szándékában sem áll a csatát bővebben és részletesebben megismertetni, s inkább egy nagy gonddal megírt szellemes értekezés a fölött, hogy az I. Ulászló

¹⁾ *Vasary Kolos*: I. Ulászló magyar király esküszegése és a várnai veszedelem. Győr, 1884.

királynak — a gymnasiumokból mindenki előtt ismeretes — költött latin sírversében¹⁾ foglalt s a történetírók nagyobb része által elfogadott vádak az eredeti és egykorú történeti kútfők tanúsága szerint alaposak-e vagy sem;

a második mű²⁾ egy hadtörténelmi értekezés kíván lenni, s mint első kísérlet a hadtörténeti irodalom iránti érdeklődés fölbresztésére, figyelemre méltó munka ugyan, de a mostani követelményeknek sem a történetírás, sem a hadtudomány szempontjából meg nem felel;

e két munkán kívül van még egy harmadik értekezés is,³⁾ mely katonai szempontból értékesebb volna ugyan, mint az előbbi, szerzője azonban csupán Szalay, Horváth és Teleky általános műveit használta, s úgy a bevezető hadműveletekre, mint különösen a csata színhelyére nézve tévedésben van; természetes, hogy ennek következtében fejtegetései is tévesek, mi különben kevésbbé az ő hibája, mint inkább az általa használt munkáké.

Aránylag kedvezőbb eredményre jutathatunk a német hadtörténeti irodalomban, mely két jobb dolgozatot tartalmaz; az első⁴⁾ az «Österreichische Militärische Zeitung» 1826. évi folyamában jelent meg, azonban felette hosszadalmasan foglalkozván az előzményekkel, a csata előadása aránytalanul rövid s így nem eléggé kimerítő; a másik⁵⁾ önálló alakban látott napvilágot s két nyomtatott ivnyi csekély terjedelme daczára, az eddig fölsoroltak közt legkiválóbb; Köhler munkája az eredeti kútfők lelkiismeretes fölhasználása és általában a tárgy önálló, helyes katonai elvek szerint való kritikai földolgozása által tűnik ki; bárha e munka

¹⁾ Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi,
Discite mortales non temerare fidem.
Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus,
Non ferret scythicum Pannonis ora jugum.

²⁾ Kiss Károly: A várnai ütközetről stratégiai szempontból. Akadémiai Értesítő 1854-ről, I. és II. szám.

³⁾ Olchvány Ödön főhadnagy: Hunyady János hadjáratai; a Ludovika Akadémia Közlönye 1886. évi folyamában.

⁴⁾ J. R. Schels: Die Schlacht bei Wara; Öster. Mil. Zeit. 1826, 10., 11. füz.

⁵⁾ G. Köhler Generalmajor: Die Schlachten von Nicopolis und Wara Breslau, 1882.

szerzőjével nem mindenben értek egyet, adatait helyenkint szívesen használtam föl.

A várnai csatára vonatkozó önálló munkák és értekezések sorozata, mint az előadottakból látjuk, felette rövid, s az, ki a várnai csata felől bővebb és kimerítőbb tájékozást kíván szerezni, kénytelen részint az e korra vonatkozó eredeti kútfőkre visszatérni, részint az általános történelmi műveket is, legalább helylyel-közzel és összehasonlítás okáért egybegyűjteni, tanulmányát tehát a lehető legszélesebb alapra fektetni;

e meggyőződés indított engem is arra, hogy az ercdeti kútfőket, mint Dlugoss-t, Callimachus-t, Chalcocondylas-t, Palatio-t, Bonfinius-t, Hunyady és Aeneas Sylvius leveleit, Chodzsa Szadüdin-nak Vámbéry által közölt fordítását, Löwenclaviust, Thuróczit, stb., továbbá a nevezetesebb általános műveket, mint Teleky, Salamon, Hammer-Purgstall, Katona, Szalay, Horváth, Fessler, Majláth, Zeissberg, Zinkeisen stb. munkáit összegyűjtsem s átlapozzam, ily módon vélvén kitűzött föladatomat, mely a várnai csatának kimerítőbb s különösen katonai szempontból jobban megvilágított hadtörténelmi méltatásából áll, legczél-szerűbben megoldani.

Hogy e tanulmány nem lehet egészen tökéletes, az már csak azon okból is természetes, mivel egyes körülmények még mindig földerítésre, a kútfők egynémely eltérései és ellenmondásai kiegyenlítésre, végre pedig mivel a kutatás és földolgozás tökéletesebb kézre várnak, mint e tanulmány írójái;

de addig is, míg mindez bekövetkezik, a történelem kedvelői talán szívesen veszik e munkát, mely a várnai csata felől az eddig létező magyar munkáknál teljesebb képet nyújt s e nagy fontosságú hadtörténelmi esemény későbbi és tökéletesebb megírója számára talán hasznos előmunkálatot képez.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK.

I. Ulászló lengyel királynak a magyar trónra emelésével az ország nagyjai s ezek között első helyen *Hunyady János* nemcsak az országban uralkodó bizonytalan helyzetnek akartak véget vetni, mely bizonyára előbb-utóbb a Mária királynő idejében lefolytakhoz

hasonló véres pártharczokhoz vezetett volna, nemcsak a lengyel tartományok és a Havasalföld függő kérdéseinek előnyösebb megoldása lebegett szemeik előtt, hanem buzdította őket első sorban és mindenek fölött a fenyegető vész, mely dél felől közeledett.

A szerencsétlen véget ért *nikápolyi* csata ugyan hazánkra végzetessé még nem vált, részint azért, mert a török hatalom Európában még nem állott elég szilárd alapon arra, hogy egy nagyszabású hódító hadjáratot indíthasson, részint pedig azért, mivel a török birodalmat lételében fenyegető mongol betörés, majd a Bajazid halálával bekövetkezett belharczok, a török erejét jelentékenyen megzibbasztották.

A belviszályok *I. Mohammed* uralmának megszilárdultával megszűntek ugyan, s a török betörések hazánk határrészeibe napirendre jutottak, mindazonáltal *I. Mohammed* nem volt az az uralkodó, ki magát valamely nagy támadó hadjáratra tudta volna elhatározni s az utóbbi időben sok viszontagságon átment birodalmat inkább békekötésekkel igyekezett megerősíteni.

De midőn 1421-ben a fiatal és harczias *II. Murad* lépett a szultánok trónjára, a török hatalom hazánkra félelmebbé vált.

Murad Galambócnál 1428-ban ütközött meg először a magyarokkal, s már ez első föllépését is siker koronázta; egy 100,000 főből álló hadsereget vezetve Galambóc alá, a török győzött s az eddig Magyarországtól függő Szerbia és Oláhország egészen török fenhatóság alá került.

A betörések ezentúl nemcsak hogy gyakoriabbak, de erőteljesebbek is, s midőn *Albert* király halálával Magyarországbán belviszályok voltak keletkezöben, *Murad* alkalmasnak véle a pillanatot egy nagyobb vállalatra, mely Magyarország meghódításából állandott, s melyre *Ulászló* lengyel király szövetségét keresé.

Ily végzetes körülmények közt *I. Ulászlónak* magyar királylyá választása a legészszerűbb politika volt;

az ország veszélyes helyzetéből kimenekült s remélhette, hogy a *Murad* ellen kifejlödő nagy küzdelemben a hatalmas Lengyelország hathatós támogatásában részesül.

Az *Ulászló* választásához kötött vérmes remények azonban csak részben teljesültek; a lengyel ügyek ugyan békés úton és kedvező módon oldattak meg, a belviszályok azonban a választás

daozára kitortek s csak másfél év mulva, Erzsébet királynénak 1442 deczember 19-én bekövetkezett halálával szűntek meg.

A török háborúra a lengyelek jelentékeny segélyhadat ugyan nem adtak, az Ulászló megválasztása folytán javult viszonyok azonban mégis eredményeztek annyit, hogy legalább Hunyady János egész figyelmét a török háborúra fordíthatta;

az általa Szebennél és a Vaskapunál kivívott fényes győzelmek fölemelték a nemzetet, fölkellették előbb a fiatal, lovagias és harczvágó király, majd az összes európai keresztény fejedelmek figyelmét.

IV. Jenő pápának 1442 junius hava óta Bécsben és Budán tartózkodó s Erzsébet, Fridrik császár és Ulászló király kölcsönös kiegyeztetésén fáradozó követe, *Cesarini Julián* bibornok és sabinói püspök¹⁾ most kétszeresen buzgólkodott föladata megoldásán, melynek végcélja most már nem volt kisebb dolog, mint egy nagy kereszties hadjárat indítása a török ellen, melyben a vezérlő szerep természetszerűleg Magyarországot s annak ifjú, lovagias királyát illette.

Ulászló a legnagyobb készséggel állott reá úgy a Fridrikkel,

¹⁾ E kiváló s hazánk sorsára is nagy befolyást gyakorolt főpapról *För Antal*, Aeneas Sylvius (II. Pins) életrajzában (a Szt.-István társulat kiadása) következőleg emlékszik meg: *Giuliano de Cesarini*, mint egy elszegényedett római nemes család sarja 1398-ban született (a várnai csatában bekövetkezett halálakor tehát még csak 46 éves volt); a tudományos pályára készült s annyira kivált, hogy V. Márton pápa már 1426-ban (tehát 28 éves korában) bibornok-diaconussá nevezte ki; szellemes, szép vonásai, nemes testalkata, ellenállhatatlan varázst gyakoroltak mindenkire, akivel érintkezett; komoly és tiszteletgerjesztő volt fölfelé, barátságos és jóakaró lefelé; lángoló buzgalommal fogott mindenhez, s tüzes, magasán szárnyaló ékesszólása a tömegekre mindenkor roppant hatást gyakorolt, melyeket rendkívüli hevesége és szenvedélye hatalmával mindenkor magával ragadt. E mellett lelkes, vitéz és bátor harczos volt, ki a küzdelemben nem csak bátorította a harczosokat, hanem előttiük maga is tündöklő példaként ragyogott. A baseli zsinaton való ellentétes magatartása, s hét évi heves küzdelem után IV. Jenő pápához való visszatérése, az egyetlen kétes pont életében, melyet különben szenny soha be nem mocskolt s mely még a zsinati pártgyűlölségek közepette is gyanúsítatlan maradt. Lásd a mondotakra nézve egyébként még *L'Enfant: Histoire du Concile de Bâle*; *Teleton* is fölemlítve (I. 300).

mint az Erzsébet utószülött fiának Lászlónak híveivel kötendő békeséges kiegyezésre, mely ha végleg megkötve nem is lön, a felek legalább ideiglenesen két évi fegyverszünetbe egyeztek, s így a török háború megindítása lehetővé vált.

Bárha a hadjárat, melyet a nemzet hős bajnoka, Hunyady János vezetett, s melyben úgy a király, mint Julián bibornok, ez utóbbi egy keresztes vitézekből álló csapat élén, részt vett, korántsem öltött oly mérveket, mint azt Julián bibornok óhajtotta és tervezte, mégis egyike lön a legdicsőségesebbeknek, melyeket magyar hadak valaha folytattak; a török erő két csatában és négy ütközetben megtörve, foglalásai egy részétől megfosztatott s a magyar zászlók diadalmasan lobogtak a Hämus bércezin.

A *hosszú hadjárat*, mint e hadjáratot a történelem — nem a küzdelem tartama, hanem az események sokasága után — nevezi, azonban a nemzetnek *csak* dicsőséget szerzett, realis eredménye ellenben a várakozást korántsem elégítette ki; eszményi nagy célját, a török hatalom megtörését és az ozmánok Európából való kiűzését, a hadjárat még csak meg sem közelítette, de sőt a *legközelebbi* cél, Szerbiának a török uralom alól fölmentését sem érte el;

az időjárás viszontagságai, melyek egyrészt járványokat támasztottak, másrészt az utakat járhatlanná téve a sereg mozgását és élelmezését napról napra megnehezítették, a magyar sereget a hadjárat félbeszakítására és a hazába való visszatérésre kényszerítették.

Az 1444. év február hó közepén diadalmenetben visszatérő király, még inkább pedig a török uralom végleges megtörését hön óhajtó Julian bibornok lelkében azonban fönmaradt a vágy a hadjárat folytatására; hasonlókép gondolkodott Hunyady is, valamint Brankovics György, ki országa fölszabadítását epedve várta s a királyt kéréseivel ostromolni meg nem szűnt.

Az európai keresztény fejedelmekre a nagy győzelmek híre még nagyobb hatást gyakorolt s üdvözlő követsegeik útján a királyt szintén a hadjárat folytatására ösztönözték, arra egyúttal segedelmet ajánlván föl.

Az általános lelkesedés azonban nem soká tartott s a helyzet, nyugodtabb megfontolás után, valóban más képet mutatott.

Hunyady János, bőséges tapasztalatai után jól tudta, hogy az ország egy nagy, támadó hadjáratra alkalmas hadsereg kiállítására és fentartására képtelen, a külföldi segélyhadak számereje, minősége és mindennek fölött pontos megérkezése felől pedig, szintén bő tapasztalatok alapján, meglehetősen rossz véleménynyel volt, s így nem csodálkozhatunk azon, hogy a Julián bibornok által javasolt nagyszabású, de kétes kimenetelű hadműveleti terv helyett egy szerényebbet, t. i. Szerbia teljes visszafoglalását s annak az országhoz szorosabb kötelékkel való fűzését ajánlotta, a nagy hadjáratot pedig egy későbbi időpontra kívánta halasztani.

Ugyan e véleményen volt, saját érdekében, Brankovics György is;

a lengyel urak végre, kik a hadakozásban úgy látszik már kifáradtak, utalva a tatárok betöréseire és a lengyelországi belviszályokra, a királynak Lengyelországba való mielőbbi visszatérését sürgették s az újabb hadjáratot egész határozottsággal elleneztek; a magyar főurak közt szintén sokan voltak, kik a hadjáratot elejteni óhajtották.

Mindennek daczára a hadjárat, különösen Julián bibornok befolyása és a görög, genuai és velencei követek ígéretei, valamint azon hír hatása alatt, hogy Murad az Ázsiában kitört forradalom leküzdésére egész erejét oda szállította, elhatározott, s ez elhatározáshoz az 1444 ápril havában összehívott országgyűlés is hozzájárult.

Az előkészületek Hunyady János vezetése alatt s utasításai szerint nyomban megtétettek, a külföldi fejedelmek pedig a készülletekről értesítettvén, fölhívtak, hogy a segélyhadak föllállítása és útnak indítása iránt az intézkedést hasonlóképen megtegyék.

Így állottak a dolgok, midőn hirtelen változás állott be.

II. Murad a magyar hadi készülődések felől értesülést nyerve, hogy egész erejét az ázsiai zavarok lecsillapítására fordíthassa, a magyarokkal, még áldozatok árán is, békét óhajtott kötni s annak közvetítésére Brankovics György szerb despotát kérte föl;

az ajánlott béke valóban rendkívül kedvező volt; a szultán egész Szerbiának, Chulmnak, Herczegovinának, sőt Albánia egy részének feltétlen visszaadását ajánlotta, Oláhországot szintén hajlandó volt visszaadni, s csak évi adó fizetését kötötte ki, végre

az elfogott Cselebi basáért jelentékeny váltságdíj fizetését ajánlotta.

Ez ajánlat által Hunyady János és Brankovics György a hadjárat által elérni szándékolt eredményt békés úton is biztosítva látván, a hadjáratot tárgytalannak tartották; a király, ki a külföldi segélyhadak megérkezésén most már maga is mind jobban kételkedett, a kérdésnek ily módon való megoldását szintén kielégítőnek tartotta, minélfogva a július 15-én vagy augusztus 1-én Szegedre összehívott országgyűlés hozzájárultával a fegyverszünet 10 évre, Julián bibornok minden ellenkezése daczára, megkötöttet s mindkét részről esküvel megerősítettet.

A béke megkötése, Julián bibornokot kivéve, mindenkit kielégített; Ulászló két birodalmában a belbéke helyreállítását reménylette; Hunyady bizton várta, hogy a belviszályok megszüntével az ország haderejét újra szervezheti s a fegyverszünet lejártáig egy oly hadsereget létesíthet, melylyel a török háborút az eddiginél sokkal sikeresebben folytathatja; Brankovics uralma megszilárdulását reménylette; végre a magyar és lengyel urak a régóta nélkülözött nyugalmat várták;

a lengyel és oláh hadak hazájukba tértek s az országban mindenki a tartós békének örvendett.

Mind e remények és várakozások rövid pár nap alatt füstként szétoszlottak s az ország fölött a béke galambja helyett újra a háború véres árnya lebegett.

Augusztus 3-án érkezett Francesco bibornok jelentése, hogy a velencei, genuai és burgundi hajóhadakkal a Bosporus vizeiben horgonyoz s a török seregnek — mely a béke megkötésének biztos reményében már július 12-én Ázsiába szállíttatott — Európába való visszatérését meggátolhatja; a jelentéssel együtt érkezett Karaman Oglu követsége, mely Ulászlót a távollevő, sőt trónjáról lemondott Murad európai tartományainak mielőbbi megtámadására szólította föl, a szentszék követsége, mely tetemes segítséget ígért, Castriota György levele, melyben csatlakozást ígér s még több buzdító követség, melyek Ulászlót mindannyian a háború újbóli megindítására sürgették.

Mindezekhez járult még Julián bibornok föllépése, ki a magyarokat és a királyt az eskü alól a szentszék nevében fölold-

ván, ragyogó ékesszólása egész erejével oda hatott, hogy az imént kötött fegyverszünet semmisnek tekintetvén, a hadjárat azonnal megindításék.

Az igaz hazafiak és egyenesen gondolkozó magyarok által felt dolog bekövetkezett; a király és az országgyűlés a pápa barátságát, a külföldi csengő szavú de üres markú fejedelmek jó akaratát, a kalandokra vágyó gyülevész keresztetek véleményét magasabbra helyezte az ország, a haza érdekénél, az igaz hit parancsánál s a fegyverszünet megtörése, a hadjárat megindítása elhatároztatott.

Mielőtt tanulmányomban egy lépéssel tovább mennék, a történeti előzményekre nézve egynémely megjegyzést kell tennem.

A történeti előzményekről rövid vázlatot kellett nyujtanom, kevésbé azért, mintha annak ismeretét föl nem tetelezhetném, hiszen a közlöttek a közkezen forgó történeti segédkönyvek mindegyikében többé-kevésbé hiven föllelhetők, s kutatások e részben újabb adatokat föl nem derítvén, új dolgokat nem mondhattam; hanem adnom kellett e vázlatot inkább azért, hogy a hadjáratot megelőző általános helyzetet, melynek ismerete a továbbiak megértésére nélkülözhetlen, az olvasó emlékébe visszaidézzem.

E történeti vázlatból azt látjuk, hogy a hadjárat megindítása idejében a belbéke Magyarországon helyreállítva nem volt, hogy a hadjárat, daczára a megelőző fényes győzelmeknek, nem közlekedés között indított meg, hanem ellenkezőleg a nemzet józonnabb részének s különösen a haza sorsát őszintén szívéen viselő Hunyady Jánosnak ellenére, idegen befolyás és külső kényszer behatása alatt határozatatott el, látjuk végre azt, hogy a nemzet a hadjáratra korántsem volt kellőleg fölkészülve, s a sikert Hunyady kivételével majd mindenki a külső, az idegen segedelemtől várta, ez pedig egy nagy hadjárat megindítására fölötte gyarló és ingatag alap.

A történetírók legnagyobb része a szegedi békekötés fölbontását rosszalja s a várnai csata szerencsétlen kimenetelében a földöntüli igazság büntető kezét látja;

csak egy találkozott eddig, ki szavát a béketörés védelmére fölemelte.

Már e körülmény maga arra kényszerítene hogy e történelmi

munkával¹⁾ közelebről foglalkozzam, bárha különben munkámban a fősúlyt az események katonai részére kívánom fektetni, s a politikai, valamint diplomatikai részt, mint szakomba nem vágót, csak ott érintem, hol azt mellőzni egyáltalán lehetetlen; de a fentebbi körülményen kívül vannak még más okok is, melyek a munka jelentőségét emelik; ezek a szerző egyénisége, ki egyike hazánk tudós főpapjainak, s a munka abszolút becse, mely a történeti kútfők ritka alapossággal való földolgozásán nyugszik.

A feladat, melyre a tudós szerző vállalkozott, nemes volt, mert megtisztítani igyekezett a nemzet történelmét egy folttól, mely annál jobban kirí, mivel a keretet fényes és dicsőséges események képezik; de a feladat ép oly mértékben háládatlan is volt, mert az egyének s ép úgy a népek jellemén esett foltot még a rögtön megkísérlett reparáció is csak igen ritka esetben képes letörölni, mennyivel nehezebb tehát lemosni azt, mely már négy és fél század óta tapad; de még ez is csak emeli az író, ki a történelmi igazságszolgáltatás nemes feladatára bátor szívvel vállalkozott.

Annál inkább nehezemre esik kijelenteni, hogy a munka engem, helyenkint alapos érvelései daczára, a földologra, t. i. az eskütörés vagy szerződészegésre nézve, meg nem győzött; meggyőzött volna akkor, ha a történeti kútfők igaz szövegéből kimutatja vagy azt, hogy a béke a törökkel *meg nem kötöttet*,²⁾ vagy azt hogy a fegyverszünetet a felek *kölcsönös megegyezéssel* bontották föl.

E helyett mit bizonyít?

Az I. fejezetben azt, hogy Magyarországot Nagy Lajos halála után félszázadon át a török veszély daczára belviszályok emésztették; annál inkább érdekében állott a nemzetnek a megkötött tisztességes, sőt kedvező békét megtartani, annál nagyobb bűn volt az országot készületlenül egy nagy háború veszélyébe sodorni;

a II. fejezetben, hogy a török a keresztények közös ellensége

¹⁾ *Vaszary Kólos* már korábban idézett munkája.

²⁾ Erre némi gyenge s ingatag támpontot *Szadiüldin* nyújt. Lásd *Vám-béry*: Hunyady János hat legnagyobb csatája. Történ. Tár. XI. kötet 208. és 210. lapon.

volt s hogy a keresztény fejedelmek Magyarországot e háborúban segélyezték; igen, pénzzel gyarlón, sereggel még gyarlóbban, mert e gyülevész kalandorok, kik mint keresztések a magyar seregben harczoltak, azt győzelemre — Nándorfehérvárig — soha sem segítettek; hogy a török gyakran volt szerződészegő; elég ok ez arra, hogy a magyar is az legyen? hogy Julián buzdította a magyarokat a hosszú hadjáratra; ami az 1443. évi viszonyok közt jó volt, az nem volt jó később, midőn a szegedi béke az ország viszonyainak rendezésére s haderejének szervezésére módot nyújtott volna; különben Juliánnak csak a *kereszténység* ügye lebegett szemei előtt, a *magyar nemzet* érdeke előtte, az idegen előtt, közömbös volt; ő dicsőséget keresett s e hiúságának kielégítésére könnyelműen föláldozta a magyar nemzet érdekét; ha Julián magyar ember lett volna, a szegedi béke után a háborút többé nem tanácsolja;

a III. fejezetben, hogy az áprilisi országgyűlés határozata a külföldi fejedelmekkel közöltetett s azok segélyt ígértek; — mintha bizony egy a tapasztalás szerint kétes értékű ígélet a háborúra elég volna; az pedig, hogy az ígért segély — még pedig számbavehető segély — érkezett volna, bizonyítva sehol sincs;

a IV. fejezetben a szerző ama rendkívüli nagy hibába esik, hogy a külföldi keresztény fejedelmeket mint a magyar király *szerződéses szövetségeseit* tekinti; ily szövetség vagy szerződés azonban soha sem kötöttetett s a felek érintkezése csak kölcsönös ígélet volt; a mint a szövetségesek az ígért segélyt idejekorán és megfelelő erőben ki nem állították, úgy a magyar királynak is teljes joga volt a hadjáratot megindítani, vagy meg nem indítani; a szövetségeseknek a szegedi békébe való befoglalása képtelenség lett volna, mert ily szövetségesek nem léteztek s mert a külföldi fejedelmek a magyar királyt sem háború megizenésére sem nevökben békeszerződés kötésére föl nem hatalmazták.

A keresztény fejedelmek egyszerűen azt akarták, hogy a magyarok a gesztenyét a parázból kaparják ki; ha a tűz őket megégeti, az ő bajuk; de ha győznek a dicsőségben osztozkodni majd ők is el fognak jönni;

hogy ez így volt, mutatja a történeti tapasztalás; a hosszú hadjárat után, melyben alig néhány száz keresztés vett részt Julián alatt, a győzelmet az összes keresztény fejedelmek ünnepel-

tek s krónikáikba beigtatták; a várnai vész után nem volt egy sem, ki a válságos helyzetbe jutott Magyarországnak segítő kezet nyújtott volna;

az V. fejezetben¹⁾ az eskü érvényességére vonatkozó rész nézetem szerint álbölcselkedés; az áprilisi határozat, akár erősített meg esküvel akár nem, egyszerűen a fogadalom jellegével bír; megtartása vagy meg nem tartása a királyi belátástól függ és senkire nézve sem kárral sem haszonnal nem jár; ha a király az ország helyzeténél fogva jónak látja, indít háborút, ha nem, nem; szerződésre erre nézve senkivel sem lépett s így a hadjárat elmaradása senki jogát, senki érdekét nem sérti s így esküszegésről beszélni nem lehet;

a szegedi békekötés ellenben kétoldalú váltságos szerződés, melynek megtartását mindkét fél esküvel fogadta; ily szerződést csak kölcsönös és előleges megegyezés folytán lehet fölbontani, s ha az egyik fél a másik beleegyezése nélkül azt fölbontja, az isteni és emberi törvények előtt szerződésszegés, eskütörés;

ép ily sophisma az, hogy a hitszegőknek és szerződést meg nem tartóknak adott eskü nem kötelező; az ilyeneknek nem kell esküt adni, nem kell velük szerződést kötni; de ha adatott, ha köttetett, azt feltétlenül meg kell tartani; ez alól semmiféle okoskodás föl nem ment;

a várak átadásába kapaszkodni helyesnek nem tartom; ez a szerződésnek egy jelentéktelen pontja, mely ha nem teljesítettik a töröknél szorgalmazandó lett volna s a háború ez okból csak akkor lett volna jogos, ha Ulászló a török szultánnak kijelenti, hogy a várak át nem adását casus bellinek tekinti s a török azokat e kijelentés daczára sem adja át;

a szerződés főpontja az volt, hogy a felek a szerződés tartama alatt *egymás birtokába fegyveres kézzel be nem törnek*; ezt a török megtartotta, a magyar nem.

E megjegyzéseimet csak avval zárom be, miszerint csodálkozom azon, hogy a tudós főpap, ki a magyarokat a külföldi keresztényeknek tett *ígéret*ek megtartására oly kiméletlenül szorítja, hogy meg nem tartásában esküszegést lát, e fejedelmekkel szem-

¹⁾ Vaszary. I. mű 112. l.

ben a végtelenségig elnéző s egy szóval sem gáncsolja, hogy azok tett ígéreteiket sem a szegedi béke előtt, sem azután *egyáltalában* *be nem váltották* :

ott voltak a várnai csatában a keresztény fejedelmek seregei? nem; elősegítették a hadjárat sikerét a legesekélyebb módon? nem.

A lengyeleket és oláhokat nem lehet a segélyhadak köze számítani, mert azok a király csapatai voltak, ki Lengyelországnak királya, Oláhországnak hűbérura volt.

De hol voltak a görög császár, a velencei genuai, milanói, burgundi, német, francia stb. seregek?

Francesco bibornok 128 gályával megjött ugyan; de úgy látszik már áruló szándékkal szívében — mert a török sereg átkeelésének meggátlására egy lépést sem tett (az elősegítését föl sem tételezve); megjelenése tehát csak tüntetés volt, hogy a magyar királyt eskütöresre s a háború megindítására csábítsa, de azután hűtlenül cserben hagyja;

s ezeknek a keresztény fejedelmeknek a kedveért kellett esküt törni s az országot a veszedelem örvényébe sodorni!

Az egyetlen Castriota György volt az, ki nem ajánkozott fényes követségek útján a segítségre, de midőn fölszólításra a közreműködést megígérte, szavának becsületesen helyt állani igyekezett s ha az áruló Brankovics útját nem állja, a hadjárat sorsára bizonyára döntő befolyást gyakorol.

És most elfogadva a helyzetet, melyet az augusztus 4-iki országgyűlési határozat teremtett, lássunk az események és viszonyok további kutatásához.

A HADJÁRAT ELŐKÉSZÍTÉSE, KÖLCSÖNÖS VISZONYOK.

A háború sikerének mindenütt és minden időben alapföltétele volt, hogy az még a hadműveletek megkezdése előtt kitelhetőleg előkészitessék;

legközelebbi feladatunk tehát abból fog állani, hogy megvizsgáljuk mit tett Ulászló s illetőleg Hunyady a hadjárat sikerének előkészítésére.

Ulászló király az országgyűlés határozatát egy augusztus hó 4-én kelt manifestumban közli,¹⁾ melyben kijelentetik, hogy a magyar sereg *szeptember hó 1-én* a Duna révénél Orsovánál, vagy más alább fekvő alkalmas helyen leend, s kimondatik a *hadjárat czélja* is, mely nem kevesebb, mint a töröknek még ez évben a keresztény területekről a tengerentúli részekbe való üzése;

tehát az európai török birodalom megsemmisítése a cél s az előkészületekre, ha a sereg gyülekezését a Duna mellett Orsovánál föltételezzük, *négy hető idő* állott rendelkezésre.

Ha e határozat ma a vasútak és távírók korszakában hozott volna, értenők, de a XV. század közepén ez merész vállalkozás volt, melyet még az sem ment, hogy az előkészületek tulajdonkép már ápril hóban kezdettek meg, mivel a szegedi béke következtében a csapatok nagy része már hazabocsájtott;

az idő valóban kevés lett, mivel mint látni fogjuk a magyar sereg csak szeptember 20-án érkezett Orsovához.

Az előkészületek a magyar honvédelmi rendszer mellett felette lassan folytak s végeredményükben teljességgel elégtelenek voltak.

A főnemesség az 1231-iki decretum²⁾ értelmében a királyt külföldre követni köteles nem volt, s így a sereghez csak az önként jelentkező főnemések és praelatusok bandériumai csatlakoztak; az augusztus 4-iki országgyűlésen³⁾ Hunyady János erdélyi vajdán kívül csak 3 főpap, Rozgonyi Simon egri, Dominis János váradi és székesőri Herczeg Rafael boszniai püspök ajánlkoztak a királyt követni; a főnemések közül senki; az otthonmaradásra az okmányban 12 főnemes és 1 püspök van fölemlítve; a csatában ott találjuk különben még Thallóczy Ferencz horvátországi bánt, ki valószínűleg csak később nyilatkozott;

a megyei bandériumokról sehol sem tétetik említés, minélfogva kétségtelen, hogy a fölemlített 5 főuri és főpapi bandériumon kívül a sereg többi része⁴⁾ zsoldos csapatokból állott és a királyi bandérium is ily csapatokból alakított meg.

¹⁾ Az eredeti *Dlugoss* XII. könyvében.

²⁾ *Andreae II. regis decretum secundum*, Endlichernél.

³⁾ Lásd az okmányt *Dlugossnál* s több más helyen.

⁴⁾ *Julián* bibornok keresztesein kívül melyek száma azonban csekély volt (lásd erről később).

A zsoldos csapatok alkalmazása az Anjou házbeli királyok idejében honosult meg Magyarországon; Róbert Károly a vérendszer elégtelenségét belátva, azt részint az által igyekezett javítani, hogy a nemesség egy részét a személyes fölkelés kötelezettsége alól fölmentvén, nagyobb számú fegyveresnek állandóan való tartására kötelezte, részint pedig az által, hogy a királyi jövedelmeket növelvén azokból maga egy állandó királyi zsoldos hadat (a királyi bandériumot) teremtett.

Nagy Lajos e rendszert tovább fejlesztette s nemcsak a királyi bandériumot szaporította, de számos külföldi hadjárata következtében nagyobb támadó seregre lévén szüksége, mely őt mindenüvé követi, egész zsoldos csapatokat fogadott szolgálatába.¹⁾

Zsigmond a fősúlyt szintén a királyi bandériumra volt kénytelen fektetni, mely az ő idejében részint a kegyét kereső nemesek kisebb zászlóaljaiból, részint zsoldos csapatokból állott.

E viszonyokból ama téves hit fejlődött, hogy a hon védelme első sorban a királyt, tehát a királyi bandériumot illeti, mi pedig már csak azért sem volt lehetséges, mivel a királyi bandérium számereje soha sem volt oly nagy, hogy e feladatra vállalkozhatott volna.

Az Albert király által 1439-ben honvédelmi intézkedések céljából összehívott országgyűlés ismét csak azt hangsúlyozta,²⁾ hogy a király a királyi bandériumot saját jövedelmeiből köteles fenntartani, hangsúlyozza továbbá, hogy a főpapok a beszedett tizedek alapján csapatokat állandóan tartani kötelesek, de a főnemesség honvédelmi kötelezettségeire nézve határozatokat nem hozott.

Ugyanezt látjuk az 1444 ápril havában a budai országgyűlésen; a rendek egyértelműleg és lelkesedve elhatározták a töröknek Európából való kiűzését, a megindítandó hadjáratban azonban csak a királyi bandériumtól, a főpapok bandériumaitól s Hunyady intézkedéseitől várnak mindent; maguk részére a honnak Frigyes vagy Giskra ellen való megvédelmézését szavazván meg;

¹⁾ Így Urslingeni *Werner* rablóherceg csapatát s több mást.

²⁾ Corpus Juris Hung. I. k.

igaz, hogy az országban is kellett fegyveres erőnek maradni, de ha nagy czélokot akarunk elérni, akkor erre egy nagy, számos hadsereget kell fölállítani, mert különben a sikert kockáztatjuk.

Ha az országgyűlés már áprilisban, a lelkesedés közepette, általános fölkelés helyett csak a cameralis jövedelmek fölemelését szavazta meg, mit lehetett augusztusban várni, midőn a hadjárat csak kényszer alatt határozottatott el, midőn a hadjárat gondolatától a nemzet nagy része idegenkedett, midőn a lengyelek a háború elmaradását fenyegetve követeltek?

Valóban az előkészületek sok nehézségbe ütköztek; Hunyady János, bár a béke megtörése s az esküszegés ténye hazafias és vallásos meggyőződésével kétségtelenül ellenkezett, a hadjáratba a király kívánságára és Julián rábeszélésére mégis beleegyezett; hogy ez elhatározására a bolgár korona megigérvése vette volna rá, az Dlugoss örültségei között bizonyára egyike a legnagyobbaknak; csak egy oly ember állíthatta ezt, ki Hunyady s általában a magyarok iránt vak gyűlölettel viseltetett; e föltevést Hunyady életének minden órája, gazdag pályájának minden ténye meghazudtolja.

Ulászló halála után Hunyadynak csak akarni kellett volna, hogy a magyar koronát fejére tegye; ebben őt senki e világon meg nem gátolhatja vala; s nem akarta! s ez a Hunyady áhítozott volna az idegen Bulgária trónjára?

Hunyadyt semmi más érdek nem vezrelte, mint a haza érdeke, mely tőle megkövetelte, hogy a hadjáratban részt vegyen; pedig tán jobb lett volna, ha a részvetelt megtagadja; tán nélküle nem mertek volna elindúlni! De Hunyady engedett királya parancsának s ment.

Nem így Brankovics, ki később volt magát a törvényes büntetésnek alávetni, semhogy a hadjáratban részt vegyen; a szegedi béke által Brankovics visszanyerte fiai, vissza országát; csoda-e, hogy ő nem volt hajlandó az imént nagy nehezen visszanyerteket újra és könnyelműen kockára tenni? Politikai szempontból Brankovics eljárása tán eszélyes volt, de árulássá vált akkor, midőn nem elégedett meg a passiv szemlélő szerepével, hanem Muradot a magyar tervekről értesítette s Castriota Györgyöt a segédkezésben meggátolta s így a magyar sereg romlását elősegí-

tette; ő, ki a magyar királynak hűséget esküdött, s ki országát elvégre is nem a szultántól, hanem a magyaroktól kapta vissza, kik a reá oly kedvező szegedi békét megkötötték.

Hogy a lengyelek nem lelkesedtek a török háborúért, az természetes; nekik elég bajuk volt otthon s hazájuk érdeke azt követelte, hogy a király mielőbb hazatérjen; a török háború kilátása azt elodázta, csoda-e ha a királyt a török háborúról lebeszélni kívánták? csoda-e, hogy a lengyel csapatok nagy része hazájába visszatért?

Hogy a magyar főurak a háborútól magukat elvonták s csak a főpapok vállalkoztak, fényes bizonyosága annak, hogy csak a Julián által képviselt keresztény érdek követelte a török háborút, a magyar érdekeknek inkább a béke volt kedvező.

Ily körülmények közt tehát nem csodálkozhatunk azon, hogy a sereg gyülekezése lassan ment végbe; Hunyady seregét Erdélyben gyűjtötte össze, a magyar részek gyülekezését maga a király felügyelte s e célból Szegedről Nagy-Váradra is átrándult.¹⁾

Hogy a fősereg mikor indult el Szegedről, mint a magyarországi részek általános gyülekező helyéről, hitelesen nem állapítható meg, s csak az kétségtelen, hogy a király a sereggel szeptember 20-án és 21-én Orsovánál volt.²⁾

A csapatok egybegyűjtése és azoknak a Dunához való vezetése tehát közel hét hetet vett igénybe; e mellett megjegyzendő, hogy a király a sereg gyülekezését nem Szegeden várta be, hanem az egybegyűlt részekkel megindult s a többit lassú előhaladása közben vonta magához.

Lássuk most már e sereget, mely a törököt európai birtokaitól megfosztani s őt Ázsiába visszafűzni szándékozott.

A sereg vizsgálatánál számításba kell vennünk a számerőt, a fegyvernemek arányát, a csapatok katonai értékét, a seregnek a hadjáratra való felszerelését s végre a vezérlés viszonyait.

A sereg *sámerejére* nevezve az adatok nem egyezők, de azért az mégis meglehetősen biztossággal megállapítható;

¹⁾ Egy oklevele 1444 aug. 28-áról Nagyváradról kelt. *Teleky* I. k. 412. 3. jegyzet.

²⁾ *Palatio* szerint, kinek művéről a következő lapon a 6-dik jegyzet szól, 20-án; *Teleky* szerint 21-én.

Dlugoss a keresztény hadsereg létszámát 15,000 lovasra,¹⁾ majd az oláhokkal történt egyesülés után 20 ezer²⁾ lovasra teszi; Majláth 10,000 magyart, 5000 lengyelt és kereszttest, végre 4000 oláhot említ;³⁾ Boregh a magyar sereg számát a Dunánál a keresztteseken és oláhokon *kivül* 15,000 főre,⁴⁾ végre Fessler⁵⁾ az egész sereget 20,000 főre teszi; ugyancsak ennyit mond Palatio,⁶⁾ a szemtanú is, kiemelvén, hogy a sereg kezdetben 16,000, majd Nikápolynál, a 4000 oláhval együtt, 20,000 főt tett;

ezek alapján Ulászló seregében volt: 6000 Szegeden és a Dunáig tartó menet alatt összegyűjtött magyar, 5000 magyar Hunyady által Erdélyből vezetve, 4000 lengyel vitéz, 1000 kereszties Julián alatt, 4000 oláh, Drakul vajda által Nikápolyhoz vezetve;⁷⁾ összesen 20,000 lovas.

Hogy a kereszties lovasok száma valóban nem volt nagyobb 1000-nél, az előbbi kútfők szerint fölsorolt számadatok összehasonlításából kitünik; a sereg az oláhok nélkül kétségtelenül 16,000 fő, a keresztiesek és oláhok nélkül 15,000; marad tehát a keresztiesekre 1000.

¹⁾ *Dlugoss* XII. k. 800. l.

²⁾ U. o. 811 l.

³⁾ *Majláth*, Geschichte der Magyaren 1828. kiad. II. 222. l.

⁴⁾ *Boregh*, Böhmische Chronik. I. kötet.

⁵⁾ *Fessler*, Geschichten der Ungern.

⁶⁾ *Palatio András*, Litterae de clade Varnensi, cím alatt 1882-ben kiadott s a várnai csatáról nagy részletességgel megemlékező jelentése, a várnai csata s általában az egész hadjárat lefolyására felette fontos *új kútforrás*, melyet eddig csak *Köhler* (kezdetben idézett művében) használt föl;

fontossága annál nagyobb, mivel alig vonható kétségbe, hogy Dlugoss leírása — igaz részeiben — Palatio jelentésén alapul s e jelentés után Dlugoss tévedései, ferdtítései s rosszakaratú hamisításai számos helyen kimutathatók;

Palatio ezenfelül *valódi szemtanú*, nem mint Callimachus, kiről Zeissberg kimutatta (Zeitschrift für oest. Gymnasien 1871), hogy 1437-ben született s így 1444-ben csak 7 éves gyermek lehetett; Palatio pápai adószedő volt Cseh- és Lengyelországban s az adókat Ulászlóhoz vivén, a hadjáratban is részt vett.

⁷⁾ A Telekynél s másutt gyakori 10,000-es szám a Szegedről induló magyar seregre nézve, valószínűleg onnét ered, hogy e számba a lassankint gyülekező kereszties vitézek beleértve nincsenek.

Ezer lovas! ez volt tehát az összes segély, mit Magyarország a nagyhangú keresztény, keresztényebb es legkeresztényebb külföldi fejedelmektől nyert; ennyi erővel járult a külföld a Magyarország nemes királyára tukmált feladat megoldásához, mely nem csekélyebb volt, mint az *összes kereszténység közös ellenségét* Európából kiűzni; ezért a segélyért kellett Magyarországnak az esküszegés szennyét magára venni, melyet történelmének lapjairól soha senki le nem töröl; ezért kellett az országot egy ketés kimenetelű nagy háború esélyeinek kitenni.

A *fegyvernemek* közül, mint az a föntebbiekből kitűnik, majd kizárólag csak a *lovasság* volt képviselve.

A lovagrendszer, mely az Anjou házbeli királyok alatt Magyarországon is mindig jobban s jobban elterjedt, lassankint uralkodóvá lett, annál is inkább, mivel a magyar nemzet a lovasági szolgálat iránt mindenkor kiváló előszeretettel viseltetett; hisz a honszerző magyar sereg kizárólag lovasságból állott.

A magyarországi lovagrendszer azonban távol állott a nyugoteurópaítól; ennek formalitásai Magyarországon rövid idő alatt megszűntek¹⁾ s csupán annyi maradt meg, hogy a magyar véderő zöme, a fölkelő nemesség, lovon harczolt, míg ellenben a szegényebb nemesek, a várjobbágyok stb. továbbra is gyalogosok maradtak;

a magyarországi rendszert lovagrendszer helyett tehát inkább *lovassági* rendszernek nevezhetjük, mely Róbert Károlytól Mátyásig tartott, ki a fősúlyt ismét a gyalogságra fektette s 30,000 főre fölszaporodott «fekete sereg»-ében egy a török janicsárokhoz minden tekintetben teljesen méltó gyalog sereget teremtett.

A várnai csata idejében tehát még a lovasság volt a fő s majdnem egyedüli fegyvernem.

A sereg egyes részeit tekintve:

A *magyaroknál* részint a fentebb fölhozott okból (lovagrendszer terjedése), részint azért, mivel Hunyady a nehéz lovasságot mindig nagy előszeretettel alkalmazta s ilyennek létesítésére mindenkor törekedett, a csapatok nagyobb része *nehéz lovasokból* állott; a zsoldos lovasság mindenestre nehéz volt, s a könnyű

¹⁾ Meynert, Das Kriegswesen der Ungarn, Wien 1876. 67. 1.

lovasok inkább csak a főpapok és főurak bandériumaiban voltak képviselve.

A *lengyeleknél* szintén a nehéz lovasság volt az uralkodó fegyvernem,¹⁾ mely a nyugoteurópai lovagszervezethez sokkal közelebb állott, mint a magyar; mint nyugoton úgy a lengyeleknél is a lovas több segéddel (apród, fegyvernök, csatlós stb.) rendelkezett, még a később rendszeresített huszároknál is (huszárzi) annál inkább a pánczélosoknál (pancerni),²⁾ melyekből a Várnához induló lengyel csapat állott;

innét a kíséret és a szekerek nagy száma, melyekről később még megemlékezünk.

Az *oláhok* a nyugottól való nagyobb távolságuk, az orosz-tatár és török seregekkel való gyakori érintkezésük folytán azt hisszük inkább a könnyű lovasságot kedvelték s nehéz fegyverzettel csak az előkelőbbek, a gazdagabbak bírtak.

A *keresztesek* részint kalandvágó lovagokból, részint gyülevész, rosszul fegyverzett s fölszerelt harczosokból állottak; legalább így volt ez a kereszteseknél mindig és minden időben s alig hinném, hogy ezúttal kivételt tettek volna.

Hunyady a pápához a csata után irt levelében³⁾ panaszkodik a sereg némely részének selejtes volta s rossz fölfegyverzése miatt; alig tévedünk, ha e panaszt első sorban a keresztesekre vonatkoztatjuk.

A lovasságon kívül a seregnél még *gyalogság* is volt, de csak csekély számban; ezek részint a királyi hadhoz tartozó zsoldosok, részint és inkább keresztesek voltak;⁴⁾ hogy a gyalogosok száma nem volt nagy, kitűnik abból, hogy számuk sehol sem említettik; ha a gyalogság az ez időbeli csatákban csak némileg nagyobb számban volt jelen, mindig fölemlítettik; így pl. tudjuk, hogy a rigómezei csatában (1448.) 2000 cseh és német zsoldos gyalogos volt, beleértve a tüzéreket is; Várnánál a gyalogság számáról sehol sincs szó, tehát az csak csekély lehetett.

¹⁾ Galitzin, Allgem. Kriegsgeschichte. Cassel, 1885. II. Abth. II. Bd. II. Hälfte. 326—327.

²⁾ U. o. 327.

³⁾ Katonánál VI. 442. és Schwandtnernél II. 17.

⁴⁾ Teleky I. 418. 3. jegyz.

A fegyvernemek közül végre még a *tüzérség* is képviselve volt, de szintén csekély számban.

A tüzérség ez időben még sehol sem tekintetett fegyvernemnek, hanem inkább czéhnek, mely megfelelő összegért egyik vagy másik hadviselő fél szolgálatába állott.

A löfegyverek még nem voltak általánosan elterjedve s Hunyady hadjárataiban még csekély szereppel bírnak ;

kézi löfegyverek általában csak a rigómezei csatában és ez után, különösen Belgrádnál alkalmaztatnak, lövegek (ágyúk) ellenben már sokkal előbb.

Ámde az ágyúk kezdetben szerfelett nehezek lévén, csak várakban s erődítményekben, vagy ilyenek megtámadásánál használtattak ; nyílt csatákban kevésbé ;

igaz ugyan, hogy Magyarországon a tüzerművészet már virágzott, hogy Nagyszebenben egy *Hasenwein János* nevű német ember a tüzérségről már 1417-ben könyvet is írt s ott, valamint más helyeken tüzerműhelyeknek kellett lenni, mivel II. Mohamed számára a Konstantinápoly ostromához szükséges ágyúkat egy *Orbán* mester nevű magyar művész készítette,¹⁾ mégis az ágyúk csak akkor kezdenek a magyar seregben jelentékenyebb szerepet játszani, midőn ilyeket Hunyady a töröktől nagyobb számban elvett.

Ulászló seregénél csak csekély számú löveg volt,²⁾ még pedig leginkább azért, mivel azoknak a bulgáriai rossz útakon való szállítása nehezen ment volna, továbbá mivel azok az a nélkül is nagy vonatot még inkább növelték volna.

Az elvitt lövegek Köhler szerint³⁾ valószínűleg a huszita háborúkból ismeretes, kis ürméretű, köveket vagy ólomgolyókat lövő ágyúk (Haufnitzen, Terrasbüchsen) voltak, melyektől nagyobb hatást várni úgy sem lehetett ;

e mellett megjegyzendő, hogy a lövegek ez időben még mozgó lövegtalpakokkal ritkán bírtak ; az ágyú menetek alatt kocsin szállítottott, ütközetben faállványával a földre tétetvén, helyéről el

¹⁾ Meynert id. m. 71. l. Mások szerint Orbán hitehagyott volt s Drinápolyban lakott.

²⁾ Dlugoss XII. k. 299. l.

³⁾ Köhler i. m. 56 l.

nem mozdíthatott; az ágyúnak a harcban tehát szerep csak akkor jutott, ha helye a harc valószínű kifejlődésének bölcs előrelátásával igen jól választott meg;

hogy Hunyady ehhez értett, később látni fogjuk.

A csapatok *katonai értéke* a különböző elemeknél fogva, melyekből a sereg állott, nem volt egyenletes.

Első helyen állottak a magyar és lengyel vitézek; előbbieket a török, utóbbiak a török, orosz, tatár népek ellen való harcokban edzve voltak s bátorságokról, vitézségokről Európaszerte ismeretesek valának.

Az akkori harc különben az egyesekkel szemben nagy követelményeket nem támasztott; ügyesség a lovon való mozgásban és a fegyver kezelésében, bátor szív! ez elég volt arra, hogy valakiből derék bajnok váljék, amint az különben a lovas tömegek harcában ma is elegendő.

A királyi zsoldosknál és Hunyady csapatainál e tulajdonságokat szintén bátran föltételezhetjük, annál is inkább, mivel e csapatok Hunyady korábbi diadalmas hadjárataiban és csatáiban bizonyára kivétel nélkül részt vettek; mind e részeken a fegyelem is elég jó lábon állott, mert habár Hunyady csapatai Chalcocondylas által Oláhországban véghezvitt rablásokkal vádoltatnak¹⁾ s maga a főszereg is Nikápolynál és a Balkán déli részein magát többször garázda módon viselte, de e vád a magyar és lengyel vitézekre s a királyi zsoldosokra bizonyára nem vonatkozik; egyébként ez eljárás az akkori hadviselési móddal többnyire együtt járt s csak nagy ritkán volt elkerülhető;

de ha utközben garázdálkodtak is, a csatában helyüket becsülettel megállották.

Nem így az oláhok, kik a fővezért ép a csata legváltóságosabb pillanatában hagyták cserben, hogy a rablási vágyukat kielégítsék.

A keresztések közt voltak kétségtelenül derék, jeles lovagok, kiket a harcok és kalandok utáni vágy hozott a sereghez, nagyobb része azonban, mint minden kereszties hadnál, a harcban járatlan s feket nehezen tűrő csöcselék volt, mely a hadnak többet ártott,

¹⁾ Calcocondylas, VII. 139. Teleky e rablásokat a Hunyadyval ellenséges lábon álló oláh vajda iránti gyűlöletnek tulajdonítja s nem helytelenül.

mint használt, de a melyet a fenforgó viszonyok között a seregből kizárni nem lehetett.

A *seregnek a hadjáratra való fölszerelése* kielégítő volt, ha ugyan a lövegek csekély számától, melyre nézve az okokat már korább fölemlítettük, eltekintünk.

Hunyady a pápához intézett s már idézett levelében ugyan említi, hogy a sereg egy része megfelelő módon fölszerelve nem volt, de ez talán, mint kiemeltük, inkább csak a keresztesekre vonatkozott.

Hogy a sereg élelmi szerekllel és tartalékkészletekkel bőven el volt látva, erről az akkori időkhöz és a sereg létszámához képest túlságos nagy, 2000 kocsiból és társzekérből álló, vonat tesz bizonyoságot; Dlugoss¹⁾ a lengyel urakat vádolja, hogy tömérdek, a kényelemhez és fényezéshez szükséges, dolgot vittek magukkal; ez igaz lehet, mivel a lengyeleknél ez nem volt ritka dolog; ámde a sereg számára szükséges élelem és lótap szállítására is tömérdek jármű kellett s végre még figyelembe veendő, hogy a vezérlet a huszita háborúknban nagy szerepet játszó s híressé vált szekérvárak alakítására is gondolt; így azután a kocsik nagy száma könnyebben megmagyarázható.

A vonat megkisebbitése a sereg mozgásképeségét kétségtelesen nagy mértékben növelte volna; Hunyady, ki a gyors hadműveleteknek mindenkor barátja volt, ezt bizonyára átlátta, s hogy a nagy vonat mégis elvitetett, ennek két oka lehetett: először az, hogy a szultán serege Ázsiában föltételeztetett s így nagyobb gyorsaságra nemcsak hogy nem volt ok, de sőt ez a szövetséges hadak csatlakozására való tekintettel talán nem is lett volna kívánatos; a másik ok a megelőző évi azon tapasztalatból eredt, hogy a sereg a Balkán vidéken csak nagy fáradsággal volt élelmezhető s végre a sereg ellátása körül fölmerült nehézségek a diadalmenet félbeszakítását tették szükségessé; a nagy vonat, mely a sereg fenntartását biztosította, így indokolva, könnyen megbocsátható.

A magyar sereg viszonyaira vetett pillantást még a *vezérlet* ügyének megvizsgálásával egészítjük ki.

A magyar seregnek egy névleges, egy valóságos és egy titkos

¹⁾ Dlugoss. XII. k. 801.

vezére volt; a névleges: a *király*, a valóságos: *Hunyady*, a titkos: *Julián* bibornok. A király ugyan a főverérletet állítólag már Orsovánál Hunyadyra ruházta át; de ennek a kútfőkben nyoma nincs s csupán arról van tudomásunk,¹⁾ hogy a november 9-én tartott hadi tanács után a harczfelállítás rendezését a király Hunyadyra bízta; ezzel természetesen együtt járt a harcznak a csata alatt való vezetése is.

Hunyady fővezérsége tehát tényleg csak a csata napjának reggelén kezdődik; ezt megelőzőleg a fővezérlet a király kezében volt, kinek tanácsadóul részint Hunyady, részint Julián bibornok szolgált.

Módunkban lesz később kimutatni, hogy a magyar sereg helyzete már a csata előtt kétségbeejtő volt s hogy győzelemre valóban csak úgy lehet gondolni, ha mint Hunyady a pápához intézett levelében²⁾ mondja, az ember szívét «kegyes vakmerőség fogja el».³⁾

Érdekes volna tudni, kinek tulajdonítható, hogy a magyar sereg e veszélyes helyzetbe jutott? a királynak? Hunyadynak? Juliánnak? vagy a véletlennek, a végzetnek?

hitelesen mi sem lévén bebizonyítható, hogy váddal jogosulatlanul senkit se illessünk, az utóbbit kell föltételeznünk.

A hadműveleteknek s magának a csata vezetésének minden-
esetre hátrányára vált a többfejű vezérlet; ha a hadműveletek
alatt, de különösen a csatában csak *egy akarat uralkodik*, a dolgok
más fordulatot vehetnek s Várnát talán legfényesebb diadalaink
közé számítanánk.

A vezérő egyéniségekről egyelőre is a következőket kell föl-
jegyeznünk: *Ulászló* király, bár személyére nézve vitéz s mint gyá-
szos vége is mutatja, a vakmerőségig bátor volt, de nagyobb sereg
vezérletére sem a nélkülözhetetlen hadvezéri képességgel, sem
megkívántató tapasztalatokkal nem bírt;

mindazonáltal jelenléte a seregnél, a szövetségesekre való
tekintettel, multhatatlanul szükséges volt, mivel egy ily különböző
részekből álló sereg együtttartására a királyi tekintélyre szük-
ség volt;

¹⁾ Calimachus és Bonfintól.

²⁾ Lásd 124. lap 3. jegyzet.

³⁾ U. o. «Occupat mox opportunitatem pia temeritas».

de ha magát a vezérletre képesnek nem érezte, amint hogy nem is érezte, minden intézkedést teljesen Hunyadyra kellett volna bíznia, s ennek rendelkezéseit — minden más tanácsot vagy biztatást mellőzve — *önmagának is meg kellett volna tartania* ; ehez Hunyady iránt való föltétlen bizalom lett volna szükséges, ami hogy nem volt meg, mutatja a gyászos nap utolsó jelenete, midőn a király a Hunyadyt és rendelkezéseit gyanúsító lengyel vitézek biztatásaira, a biztos halál torkába rohan.

Juliánról szívesen elhiszszük, hogy személyére nézve vitéz és bátor vala ; azt is, hogy kereszties csapatát jól tudta vezetni ; de a sereg vezetésére sem gyakorlattal, sem tapasztalattal nem bírhatott s így tanácsai mindenesetre illetéktelenek voltak.

Más *Hunyady*, kinek élete a harcok közt folyt le, ki képességeit száz esetben bebizonyította, kinek homlokát az általa nyert diadalmas csaták és ütközetek babérkoszorúja övezte.

Hunyady csak a csata napján volt fővezér s látni fogjuk később, hogy intézkedései kitünőek, kifogástalanok voltak, melyek ha szorosán megtartatnak, a magyar sereget győzelemre vezetik ; de nem tartattak meg s a már kivívott győzelem kezéből kisiklott.

* * *

Vessünk most egy pillantást az ellenfél viszonyaira.

II. Murad szultán serege Karaman Oglu harmadik fölkelése folytán Ázsiában volt lekötve ; midőn ugyane fejedelem a magyar hosszú hadjárat után ismét nyugtalankodni kezdett, Murad seregének még Európában levő jelesebb részeit is Ázsiába vonta, s midőn ezek a karamani fejedelem fölött előnyöket vívtak ki, Murad a keleti részek végleges megnyugtatása céljából maga is Ázsiába szándékozott menni, s a harcokat a nélkül is már unva, európai szomszédjainak is, s ezek között első helyen a magyaroknak, békét ajánlott.

Láttuk ez ajánlatból a szultán őszinte békehajlamát, mely a legszelesebb körű engedményekben nyilvánult, s melynek még nagyobb bizonyága az, hogy a békekövetség eljárásának eredményét be sem várva, 1444 július 12-én még Európában levő némely hadai kíséretében személyesen Ázsiába ment ;

itt a viszonyok a törökökre nézve már annyira kedvezőek voltak, hogy a béke és nyugalom helyreállítása kevés fáradságba került; Murad Karaman Ogluval is kibékült, s nyugalomra vágyván, a trónról 14 éves fia, II. Mohammed javára lemondva, magnesiái magányába vonúlt.

Míg tehát Magyarorszáiban a háború lángja Julián bíbornok által szenvedélyesen szítva újra fellobogott, s az ország a harc előkészületeinek zajától visszhangzott, a török birodalom egész területén, keleten és nyugaton, béke és nyugalom honolt.

Valóban, ha a háború más körülmények közt indult volna meg, el kellene ismernünk, hogy az elhatározás jó, a pillanat megválasztása helyes volt;

a török hadsereg színe és java Ázsiában, a kormány egy 14 éves gyermek gyöngé kezei közt, semminemű előkészület egy nagy háborúra; mindez elég kedvező körülmény, s ha a keresztény fejedelmek a segélyadást, a közreműködést, valóban komolyan veszik vala, s a szultán seregének Európába való visszatérését, mit a nagy hajóhad s a görög császár seregének együttes működése kétségtelenül meggátolhatott volna, valóban meggátolja, úgy e hadjárat a török uralomra vészthozó lehete.

Tudjuk azonban, hogy a dolog másként fordult;

Murad a magyar esküszegésről s háborús előkészületről Brankovics, a görög császár, vagy más által értesülve, a kormány gyeplobít ismét megragadja és seregét európai tartományainak megvédésére útnak indítja.

Feladatunk most az lesz, megtudni mily nagy volt, mily tulajdonságokkal bírt s mikép vezetett a sereg, mely azután később Ulászló seregével Várnánál szemben állott.

A török sereg *sámcrejére* nézve a kútfők adatai felette eltérők s 40, 60, 80 és 100,000 közt váltakoznak;

nagyobbára megegyeznek az adatok abban, hogy Murad 40,000 főnyi sereget hozott át az ázsiai hadszínhelyről¹⁾, továbbá abban, hogy a sereg Várnánál 100,000 főnyi erővel bírt; Hunyady maga, Guthi Ország Mihályhoz intézett levelé-

¹⁾ Dlugoss, Aeneas Sylvius stb.

ben a törökök számerejét 105,000 főre teszi¹⁾, Barletio 100,000 főt említ.

E sereg alkatrészei voltak :

1. *Janicsárok*, számszerint körülbelül 12—15,000²⁾.

Hogy miként szervezte (1347—1350 körül) *Orchán*, a második török szultán, Jeni-cseri (új sereg) név alatt e kitünő csapatot, s hogy mily szerepet játszott ez a török birodalom történetében, ez az olvasók nagyobb része előtt ismeretes s e helyen csak hangsúlyozni akarom, hogy ez időben sem Magyarországon, sem másutt a janicsárokéhoz fogható intézmény nem volt ;

ha a török sereg vitézség, halált megvető bátorság s határt nem ismerő szívósság és kitartás által egyáltalán kitűnt, a janicsároknál mind e tulajdonságokat még fokozottabb mérvben fölleljük.

A janicsárok ezen kívül mint a szultán testőrsége, még inkább pedig mint a harczban álló sereg *tartaléksapata*, bírtak jelentőséggel, mely utóbbi minőségükben Várnánál lépnek föl először ; később (Rigómezőnél, Mohácsnál) a janicsárok nem szorítottak arra, mint Várnánál, hogy az utolsó és megdönthetlen védőfalat képezzék, hanem jobb és helyesebb módon a harcz eldöntése végett a küzdelembe vettettek, s tömör alakzatban végrehajtott rohammal igyekeztek az ellenséget a legveszélyesebb ponton megtörni.

2. *Spahik*, vagy *sipahik* ; számukat meghatározni igen nehéz ; Beheim 10,000-et említ ; ez határozottan kevés, mivel a lovasság a seregnek nagyobb részét tette ; e számadaton kívül még csak egy második fordul elő, a mennyiben Bonfini, a porta zsoldjában álló spahik számát 3000 lovasra teszi ;

megjegyzendőnek tartom, hogy a spahi név alatt a kútfők a legtöbb esetben az egész török *rendes lovasságot* szokták összefoglalni, már pedig e lovasság tulajdonkép három részre volna osztandó ; az európai és ázsiai *saümykra*, vagy *siametikra*, — ugyan csak az európai és ázsiai *timárookra*, vagy *timariotákra*, vegre a

¹⁾ *Százalok* 1869. VIII. «uti veraciter rescivimus, pedestribus et equestribus centum et quinque milibus hominum».

²⁾ Beheim Mihálynál, ki költeményét «von dem kung Pladislau wy der mit den türken strait», egy később török fogságba került szemtanú, Hans Märgest elbeszélése után írta (Zeissberg Z. f. ö. G. 1871.)

zsoldos spahikra; az első két osztály (siametik és timarioták) hűbéres lovasságot képezett, mely később még különféle nevek alatt fordul elő (leggyakrabban egyszerűen mint európai és ázsiai lovasság) s a török seregben mindig nagy számmal, volt képviselve; a *zsoldos* spahik száma kisebb volt, de minőségre ezek a janicsárokkal vetélkedtek; későbbi időkben a spahi név alatt rendszerint csak a *zsoldos* spahik értetnek.

3. Az *irregularis* gyalogság, *asabok*, vagy *azapok* és az *irregularis* lovasság, az *akindsik*; mindkét faj még Osmán idejéből származott, a hadseregben önkéntesen, fizetés nélkül szolgált, s magát rablásból és fosztogatásból tartotta fenn; e csapatokhoz helylyel-közzel tatárok is csatlakoztak; így a várnai seregnél is.

A török rendes csapatok zárkózott, tömör alakzatokban, az *irregularis* gyalogság és lovasság nyitott alakzatban, vagy kisebb-nagyobb csoportokban harczolt.¹⁾

Hogy a török sereg tüzérséggel rendelkezett volna, sehol sem említették; hogy a törökök ágyúkkal nem bírtak, annál valószínűbb, mivel a csataleírásokban az ágyúk szereplése sehol sem fordul elő.

A sereg *ellátásáról*, úgy látszik, elegendőkép gondoskodva volt; ezt bizonyítja legalább az, hogy a török sereget nagy számú megterhelt tevé és öszvér követte;

a tevék ezenfelül a janicsárok felállítására előtt helyeztetvén el, arra használtattak, hogy a netán odatörő ellenséges lovasságot elriasszák; ez azon sajátságából magyarázandó, hogy a ló a tevé-től, de különösen a tevé szagától irtózik s önkénytelenül visszafordul²⁾, mi valóban a magyar és lengyel lovasoknak a janicsárok ellen intézett rohamánál be is következett.³⁾

A török sereg *fővezérlete* a szultán kezében volt;

II. *Murad* különféle írók által nagyon különböző módon ítéltetett meg; jelleme, tehetségei sokfélekép bíraltattak meg, egy felől azonban a vélemények mind megegyeznek s ez az, hogy Murad

¹⁾ A török seregére vonatkozó adatok részint Hammer-ből, részint Galitzin munkájából vétettek.

²⁾ A tevék ily módon való fölhasználását legelőször Cyrusnál látjuk a Thymbra melletti csatában (Kr. e. 550).

³⁾ Calcocondylas, Dlugos, Callimachus.

a török birodalom legkitünőbb uralkodói közé tartozik; alatta a birodalom többször forgott nagy veszélyben s ő e veszélyt erős kézzel mindenkor elhárította;

a legközelebbi fejezetben ki fogjuk mutatni, hogy a török seregnek az 1444-iki hadjáratban tanúsított magaviselete mintaszerű volt, de kimutatandjuk egyszersmind azt is, hogy e hadművelet a véletlen műve; ha ez török részről egy előre megállapított s öntudatosan végrehajtott hadműveleti terv következménye leendett, úgy Murad nevét a legjelesebb hadvezérek névsorába iktatta volna; míg így csak a szerencsés hadvezérek közé tartozik, kik válságos helyzetekben a véletlen közreműködésével nagy veszélyből ragadtattak ki; így volt ez Várnánál, így a rigómezei csatában, bár kétségtelen, hogy Murad határozott és elszánt föllépése¹⁾ a sikert mindkét esetben hathatósan előkészítette.

Egészben véve mondhatjuk, hogy bárha Murad egyénisége és képessége Hunyady nagyságát és fényes hadvezéri tehetségeit még csak meg sem közelítheti, méltatlan ellenfél még sem volt; Hunyady mérközhetett vele s bár ha két döntő csatában leküzdett is, ez őt az utókor szemeiben nem kisebbíti; a vezér nagyságából ez események mit sem vonnak le, s csak azt igazolják, hogy Murad a katonai szerencse által e két csatában jobban kegyeltetett, mint Hunyady János.

Murad alvezérei közül első sorban *Karadsa* anatóliai béglerbéget kell említenünk, ki a várnai csatában a török balszárnyat vezette; előéletéről keveset tudunk s a várnai csatából csak azt látjuk, hogy föllépése határozott, rohama heves és erőteljes volt; ha a rohamot saját elhatározásából indította meg, úgy ez őt kitünteti, mert bizonyosságot tesz arról, hogy a magyar föllállítás előnyei és hátrányai felől tájékozva volt; a csata hevében hősiesen elesett, még pedig a hagyomány szerint azon pillanatban, midőn kardját Hunyadyra emelte, hogy hite és országa legnagyobb ellenségét lesújtsa, — de ebben egy magyar bajnok lándzsaszúrása akadályozta meg.

A török jobbszárny vezérékép a legtöbb helyen Thurakán (vagy Tarachan) ruméliai béglerbég említetik²⁾, de ez téves;

¹⁾ De csak a háború megindításakor; a csatában az elszántság helyébe ingatagság s önbizalom hiánya lépett.

²⁾ Hammer után Telekynél is.

Turakán bég a kedvezőtlen kimeneteli kunoviczai esata után Tokát várába zárattott s csak a várnai győzelem örömeire bocsáttattott szabadon; a török jobbszárny, az európai lovasság, vezére *Daud* pasa volt, ki végleges, vagy csak ideiglenes minőségben ruméliai béglerbég volt¹⁾;

az általa vezérelt szárny Hunyady által visszaveretett, a pasa maga nem tüntette ki magát.

Az előadottakban kimutattuk a két félnek a hadjáratot megelőző helyzetét, a hadseregek kölcsönös viszonyát s most áttérhünk a csatát bevezető hadműveletek tárgyalására.

BEVEZETŐ HADMŰVELETEK.

Minden hadjáratnak egy bizonyos, előre megállapított terv szerint kell végrehajtatnia, mely főbb vonásokban a következőket állapítja meg:

a hadjárat általános célját, továbbá az első hadműveletek által elérendő legközelebbi célt, a helyet hol a hadsereg a hadművelet megindítása előtt összegyűjtendő, a sereg mozgásának irányát, vagyis a hadműveleti vonalat, végre az elérendő végpontot.

A jelenkorban ily tervek minden valószínű háború esetére már békében előlegesen megállapíttatnak, írásba foglaltatnak s vele kapcsolatosan meghatározatnak mindazon intézkedések, melyek a seregnek összegyűjtésére (a hadászati fölvonulásra), a csapatszállításokra, az élelmezés és egyéb hadi szükségletek biztosítására, végre a hadműveletek akadálytalan megkezdésére vonatkoznak.

Természetes dolog, hogy a XV. században a háború ily rendszeres előkészítéséről nincs szó; mindazonáltal valamely tervnek, bárha csak a király és a fővezér közti szóbeli megállapodás alakjában, már akkor is kellett lenni, mert e nélkül a hadsereg a czeltalan barangolás veszélyének lett volna kitéve.

¹⁾ Lásd erre nézve a török forrásokat: Vámbéry idézett értekezése Sadüddin után. Tört. Tár. XI. 213. és 216. lap és Leuenclavius Historia Musulmaniae Turcorum 563. lap.

Hogy ily terv a magyar seregnél valóban létezett, arról Ulászló király már idézett manifestuma tanúskodik ;

e manifestum meghatározza az *általános czélt*, mely abból állott, hogy «a törökök a keresztény részekből még ez évben a tengeren túli részekre kiűzessenek». ¹⁾

A hadműveletek által elérendő *legközelebbi czél* azonban ily határozottan kimondva nincs, s az okmány általában csak azt mondja, hogy «a Dunán való átkelés után a sereg török területre lépve, útját Romániába, Görögországba s más a tenger körül fekvő részekre folytatja». ²⁾

Dlugossnál, Calimachusnál s másoknál a hadművelet vég-céljakép Kalipolis vagy Gallipoli említetik ;

ebből azután sokan (a magyarok közül nevezetesen Kiss Károly) azt következtetik, hogy a hadjárat nem csak a töröknek Európából való kiűzését, hanem egyszersmind a görög császárság ázsiai birtokainak visszafoglalását is czélozta.

Ámde ez oly rendkívül messze menő terv lett volna, melynek végrehajtása egy hadjáratban már csak azért is képtelenség leendett, mivel a törökök európai tartományainak elfoglalása után előbb itt a viszonyokat szabályozni s megszilárdítani kellett volna s csak azután lehetne egy ázsiai hadjáratra gondolni ; de még e gondolatot is el kell vetnem, mert nem hihetem, hogy a hadjáratban résztvevő államok közül ily kalandos expedícióra vállalkozni bármelyik is hajlandó lett volna.

Én azt hiszem, hogy Kalipolis alatt a jelen esetben egyáltalán nem is a Hellespontus melléki félszigeten fekvő város értendő, hanem egyáltalán Thracia délkeleti része, mely a kereszties háborúk óta általában *Ducatus Kalipolis*-nak neveztetett.

Konstantinápolyon kívül e részecske volt a görög császár még meglévő birtoka s a hadműveleti terv általában csak azt akarta kifejezni, hogy a hadjárat a keresztény (görög) területet egészen fölmenteni kívánja, hogy ez megtörténjék egész a Ducatus Kalipolisig kellett előrehatolni.

¹⁾ «Ut Turci isto anno expellantur, de partibus Christianitatis ultra mare.» Dlugoss. XII.

²⁾ «et continuare exercitualiter . . . iter nostrorum in Romaniam et Graeciam, et alias partes, quos tenent Turci, in circa mare.» U. o.

Hogy azonban a magyar sereg idáig jusson, előbb a török fővárost, Drinápolyt feltétlenül hatalmába kellett ejtenie; addig míg azt nem bírta, egy lépést sem tehetett dél felé előre, már csak azért sem, mert Drinápolyban — bárha a török sereg zöme Ázsiában volt is — jelentékeny számú török csapat volt jelen, melyet oldalban vagy hátban visszahagyni nem lehetett;

a hadműveletek első és legközelebbi célja tehát csak Drinápoly elfoglalása lehetett.

A sereg *gyülekező helyeké*p Szeged volt kijelölve; hogy azonban némely részek haszontalan és fárasztó utakat céltalanul ne tegyenek, a sereg a Dunához vezetett s a részek csatlakozása részint a menet alatt, részint a Duna mellett történt;

ez intézkedés kétségtelenül helyes volt, annál is inkább, mivel ellenséges támadástól a Balkánig tartani alig lehetett s így a csatlakozó részek az egyenkint való megveretés veszélyének kitéve nem voltak.

A *hadműveletek iránya*, az előadottak szerint, csak általánosságban volt meghatározva; a kútfőkből azonban kitűnik, hogy a király Orsovától a Duna mentén Widdinig s innét lehetőleg egyenes vonalban a Balkán vagy Hæmus hegylánczon át Drinápolynak szándékozott tartani; az út Widdintől Drinápolyig 15 napi menetre becsültetett;

e számítás mindenesetre téves volt, mivel Widdin és Drinápoly még légvonalban is 400 kilométer távolra van egymástól; a most letező úton közel 500 kilométer távolságra esik, a XV. században pedig, midőn a jelenlegi útnak még hire-hamva sem volt, bizonyára még távolabbra; az útvonal tehát legalább 20—25 napi menetet igényelt volna s e közben a Balkán főgerinczének Sofia irányában való átlépését.

A király Widdinbe érve, megemlékezik a megelőző évben a Balkán hegyvidékén tapasztalt rendkívüli nehézségekről, az ott szenvedett nélkülözésekről s meggyőződve arról, hogy a sereg nagy vonatát ez útvonalon magával nem vihetné, a hadműveleti vonalat megváltoztatja s a Balkán főgerinczének kelet felől való megkerülését határozza el.

Itt egy pillanatra meg kell állapodnunk, hogy ez elhatározással foglalkozunk.

Feltűnik ugyanis, hogy ha már a király a Widdin-Sofia-Drinápolyi vonalat föladta, miért nem választotta a Jantra és Tundza völgyeket összekötő s a mai Sipka-szoroson át vezető útvonalat, mely már az időben is létezett s melyet a török sereg mint később látni fogjuk, tényleg fölhasznált? Ez útvonal a Widdin-Drinápolyi vonalnál jóval rövidebb s nem rosszabb; a sereg Muradot a Balkánon való átkelésben megakadályozta volna s a Balkántól délre lovasságának alkalmazására kedvezőbb terepet találandott.

Az okok, melyek a királyt a keleti hadműveleti vonal választásánál vezethették, a következők lehetnek: A király ez út viszonyairól elegendőképp tájékozva nem volt s attól tartott, hogy vonatát e vonalon sem viheti magával; ez sok tekintetben helyes ok, s igazoltatik a törökök által, kik málhájukat nem kocsikon, hanem tevéken és öszvéreken vitték a Balkánon át. A királynak, mint már említettük, a sietségre oka nem volt, de sőt inkább a lassú előnyomulásra; a török sereg ugyanis Ázsiában lekötve, az átjárat a keresztény hajóhad által biztosítva föltételeztetett; a szövetségesek közül még senki sem volt jelen; az oláhok segélyhadára kedvezőbb volt a csatlakozás, ha a király keletnek tart, míg a görög császár és Skanderbég segélyhadára csak a Balkántól délre lehet számítani. Így tehát a király, ki vonatát egyszersmind harczeszköznek is (székervár alakítására) tekintette, attól megválni nem akart, a menekülésre és a sereg fenntartására kedvezőbb viszonyokat mutató keleti hadműködési vonalat választotta, melyen elvégre is, ha a Emineh-Balkán csekélyebb gerinczén átkelt, a harczra nézve ép oly kedvező viszonyokra lel, mintha a Sipka-szoroson kelt volna át.

A *hadműveleti vonal* a jelenkori háborúknál mindenkor egy hadműveleti alapból indul ki, kellően berendeztetik és biztosítatik.

A hadműveleti alapot közönségesen jelentékenyebb folyóvonalak vagy ezek hiányában valamely várcsoport stb. képezik, hol a hadjárat folytatására szükséges készletek összehalmoztatnak, s hol a sereg balsiker esetére oltalmat lel; a hadműveleti vonal berendezése közbeeső katonai állomások létesítéséből áll, melyek a sereg és az ország közt az összeköttetést közvetítik; a biztosítás végül abból áll, hogy a terület, melyen a hadműveleti vonal átvonul — ha ez nem saját területünk — meghódíttatik, a közbeeső várak,

városok elfoglaltatnak s megfelelő erővel megszállatnak s így a seregnek balsiker esetén való visszavonulása biztosíttatik.

Ezek fontos hadászati elvek, melyek nem a jelenkorban keletkeztek, hanem már az ókori jeles vezérek által is alkalmaztattak; példa rá Nagy Sándor, Julius Cäsar stb.

Amde vannak esetek, amikor ezt a fennforgó viszonyok között tenni nem lehet; ily eset az ókorban Hannibal hadjárata Róma ellen, hol mindez intézkedések lehetetlenek voltak;

ilyenkor a fővezér seregével együtt két szélsőség között lebeg: vagy győz s akkor semminemű intézkedésre szükség nincs, vagy megveretik s ekkor serege megsemmisül.

A magyar hadjárat ezek közé tartozott; a hadműveleti alapot a Duna képezhette volna, de berendezésre sem idő, sem erő rendelkezésre nem állott; a hadműveleti vonal berendezése és biztosítása szintén — a fennforgó viszonyoknál fogva — keresztül vihetetlen lett volna.

Én ezeknél fogva teljesen osztom Salamon Ferencz nézetét,¹⁾ ki a várnai csata első magyar leírójától, Kiss Károlytól, rossz néven veszi, hogy ez Hunyadytól a fentebbiekhez hasonló intézkedéseket követelt²⁾ s ezek elmulasztását neki bűnül rója föl; ily intézkedéseket a lovagkor hadjáratainál hiában keresünk, mert azokra egyszerűen szükség sem volt.

S itt eltérek Salamon nézetétől, ki a biztosító intézkedések fölösleges voltát avval indokolja, hogy «egy 10,000 nehéz lovasból álló visszavonuló sereg 60—80,000 könnyű lovas által üldözve, csalhatatlanul veszve leendett»;³⁾ eltekintve attól, hogy a török ily nagyszámú lovassággal 1444-ben tényleg nem rendelkezett, egy 10,000 nehéz lovasból álló sereget a visszavonulást, még a legveszedelmesebb körülmények közt is, *mindenkor* képes végrehajtani.

A dolog lényege nem itt, hanem azon körülményben kereendő, hogy lovas testek harcánál egyáltalában, de különösen a középkori lovassági csatákban, a vesztes fél serege már a csatában

¹⁾ Magyarország a török hódítás korában. 2. kiad. 25. l.

²⁾ Kiss i. m. 77—80 lap.

³⁾ Salamon u. o.

nagy részével elesik, a megmaradt rész pedig annyira szétszóratik, hogy annak valamely ponton való *újibóli összegyűjtéséről* szó nem lehet.

A magyar seregnek biztosított visszavonuló vonalra tehát szüksége nem volt, mert ha győz, akkor az egész terület, melyen átvonúl, ugyis kezében van és esetleges visszatérésnél sem Bulgária sem Szerbia vagy Oláhország részéről megtámadtatástól nem tarthat; példa erre a megelőző évi hadjárat; — ha ellenben csatát vesz, úgy a sereg részben elesik, részben szétszóratik s nincs oly hatalom, mely egy nagyobb testnek a csatater mögött való összegyűjtését végrehajtani képes volna; tehát nincs *mivel* visszavonulni; a magyar seregnek valóban nem volt más választása, mint győzni vagy meghalni.

De lássuk most a menet végrehajtását.

A magyar sereg a Dunát Orsovánál 1444 szeptember hó 20-án és 21-én lépte át; szeptember hó 24-én érkezett a sereg a Timok folyóhoz, mely már akkor is Bulgária határát képezte s itt török területre lépve, szeptember 26-án Widdin alatt táborozott.

Itt határozatott el a hadműveleti vonal megváltoztatása s a sereg a helyett hogy délnek fordúlt volna, továbbra is a Duna folyását követte, mire kétségtelenül nagy befolyással volt, hogy Widdinnél még sem Hunyady csapata sem az oláh segélyhad nem csatlakozott.

Widdin időkímélés szempontjából nem vonatott ostrom alá; a sereg útját lassan folytatta s október 16-án Nikápoly alá ért, itt csatlakozott a sereghez Hunyady János 5000 főnyi seregével, melyet Erdélyből egyenesen Románián át vezetett Nikápoly alá; itt Drakul oláh vajda 4000 lovassal, melyek után a seregnek már korábban kimutatott 20,000 főnyi létszáma teljes volt.¹⁾

Nikápoly kőfallal volt körülvéve s bár a király a várost ostrom alá vonni nem szándékozott, azt nem gátolhatá, hogy a városban

¹⁾ Teleky és mások időszámítása téves; Palatio említett jelentéséből kitűnik, hogy a sereg november 9-én ért Várna alá, miután a király szavai szerint már 47 napot töltött török földön; Nikápoly alá a sereg a Dunán való átkelés napjától számított 26-ik napon, tehát október 16-án ért. Lásd Köhler id. m. 41.

kincseket sejtő elővéd a külvárosokat meg ne támadja, melyek egy része azután földúlatott; az ostrom különben leginkább azért maradt el, mivel a falak megtörésére a sereg nagyobb ürméretű ágyúkkal mint tudjuk nem rendelkezett; ez minden esetre hátrányos volt, mivel Nikápolynak, mint a Dunán fekvő kedvező átkelő pontnak biztosítása a seregnek csak hasznára leendett, bárha másrészt annak megszállása az ügyis csekély létszámmal bíró sereget még inkább apasztotta volna.

Dlugoss és mások szerint itt a három napig tartó pihenő alatt hadi tanács tartatott, melyen Drakul és Hunyady közt heves jelenet fejlődött ki, mely csak nehezen volt eligazítható; Drakul a hadjáratnak határozottan ellene volt s midőn a királyt meggyőznie nem sikerült, maga országába visszatért és az oláh segélyhad vezérletét fiára bízta.

Mehemed, nikápolyi bég, egy csekély erejű török sereggel Nikápolytól keletre állott, a magyar sereget megtámadni azonban bátorsága nem volt; de midőn a magyarok október 20-dikán a menetet folytatták, Mehemed a magyar sereget távolról követte, annak hátvédét lépten-nyomon megtámadta, az elmaradozókat pedig elfogta s nagyobbára a szultánhoz Drinápolyba küldötte.

Nikápolyt elhagyva, Ulászló délkeleti irányban Jenibazárnak és Sumlának tartott, s a Dunától eltérve, a bolgár fensíkon ez irányban vezető régi római utat használta, melyen szétrombolt római emlékek maradványai heverték.

E menet alatt a sereg élén, elővédképen, maga Hunyady ment 3000 magyarral és az oláh segélyhaddal, közben a málhát szállító vonat, végre hátul a király a fősereggel.

Az út pontos meghatározása, elegendő hiteles támpontok nélkül, lehetetlen s az írók nagyobb része csak találgat; körülbelül biztos, hogy a sereg október 24-én Jenibazárt, 25-én Sument, a mai Sumlát érte el.

A sereg a Nikápoly melletti rablások módjára több kihágást követett el, kirabolta s fölgyújtotta a görög-keleti templomokat is, s rettegést terjesztett; a Jantra folyón¹⁾ 28 fölszerelt,

¹⁾ Callimachus tévesen említi a Pamiso-t (a mai Kančik-ot), mivel ezt a sereg egész útjában nem érintette. Köhler i. m. 47.

de elhagyott török gálya találtatott, melyek a király parancsára elégettettek.

Valószínűleg Jenibazárból bocsátotta ki Ulászló ama Dlugoss által egész terjedelemben közölt kiáltványát, melyben Sumen, Mahorác, Petretz, Várna és Galata várainak parancsnokai a feladásra szólíttatnak föl s mely nekik szabadon bocsátott török foglyok által kézbesítettett.

Sumla azonban ennek daczára ellenállott s csak a harmadik napon vétetett be; a nagy őrtorony még tovább is daczolt, mire szurokkal és szalmával formaszzerűleg kifüstöltetven, az 50 főből álló őrség magát a falakról a mélységbe vetette; a sereg Sumla alatt hét napig időzött.¹⁾

November 4-én a sereg már a Paravadi völgyébe ért és egy kisebb erőd elfoglalásával két napot veszítvén, november 7-én Petretz, a mai Paravadi alatt ütött tábort.²⁾

Petretz szintén csak nehéz küzdelem árán vétetett be, melynél különösen a lengyelek, kik közül Lesko Bobricz volt az első a vár fokán, s Tarnowi János súlyosan megsebesült, tüntek ki; a török lakosság s őrség nagy része felkonczoltatott, vagy a vár árkába vetetett s számos keresztény rabszolga szabadíttatott föl; a megölt törökök száma 5000-re rugott.

A győzelmi mámor közepette vette Julián bibornok a keresztény hajóhad parancsnokának, Francesco bibornoknak azon értesítését, hogy Murad 40,000 főnyi sereggel Galipoli alatt a Hellespontuson Európába átkelt.

A lehangoltság, melyet e hír előidézett, könnyen elképzelhető; de mennyire fokozódott volna még az, ha a sereg megtudja, hogy a szultán már alig egy menetnyi távolban a magyar sereg háta mögött áll? De erről később.

A sereg e kedvezőtlen hír daczára is a menet folytatására határozta el magát, azt remélvén, hogy Várnánál Skanderbég és a görög császár segélyhadait találja.

¹⁾ Az időszámítások Sumlától kezdve Beheim költeményén alapszanak.

²⁾ Köhler (i. m. 44—45. l.) kétségen felül beigazolja, hogy a régi Petretz a mostani Paravadi.

Ulászló tehát megindult s november 8-án még két kisebb erődöt elfoglalván, november 9-én Várna alá ért, hol ugyan sem Skanderbég, sem a görög császár segélyhadai nem voltak, de e helyett a király nem csak Várna, hanem egyszersmind Kavarna, Macropolis és Galata várak küldötteit találta, melyeknek török őrsége hajón megszökven, a bolgár lakosság a keresztény seregnek kaput tárt.

A magyar sereg Várnától nyugotra, a Devini tó északi partján elterülő síkon táborba szállott.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.